

mineen – kertovat nekin jotakin, eivät niinkään uhreista kuin tappamisen logistiikasta. Murhapai-kaksi valittiin Itä-Euroopan juutalaisten vuosien 1941–1942 joukkoampumisissa monesti asutuskes-kuksen laitamilla sijaitseva metsäinen tai muuten hiukan piiloa tarjoava paikka, jonka sivuitse kulki maan- tai rautatie. Ampumispaikka oli joko suhteel-lisen helposti kaivettavaa hiekkamaata tai siellä oli ”luonnostaan” jokin syväne tai, kuten Kiovan Babyn Jarin tapauksessa, rotko. Teoksen nimi viittaakin epäsuorasti siihen. Myropilissa tappamispaikka oli hiukan kaupungin ulkopuolella sijaitseva metsikkö, jonne kaivettuihin kuoppiin ihmiset ammuttiin.

Hiukan valokuvan ulkopuolelle mennään luvus-sa seitsemän, jossa Lower kuvaa, kuinka henkiin jääneet juutalaiset etsivät sodan jälkeen läheisiään ja sukulaisiaan. Hän ei tarkemmin selitä tätä ”poik-keamaa”, mutta se voidaan ymmärtää niin, että miljoonien kadonneita omaisiaan usein turhaan sodan jälkeen tavoitelleiden tarinat ovat nekin osa holokaustia ja yksi sen unohdetuimpia puolia.

Valokuvan ukrainalaisia Lowerin ei tarvinnut erikseen jäljittää, sillä neuvostoaikainen syyttäjä oli jo vuonna 1985 löytänyt heidät Žytomyristä, melko läheltä Myropilia. Heidät oli myös tuomittu, joten oikeuden voi tietyissä mielessä sanoa toteutuneen. Lowerin tarvitsi siis ”vain” saada tiedot jo tapah-tuneesta. Neuvostoaikeisten oikeusasiakirjojen referointi ei tee tarinasta vähemmän kiinnostavaa. ”Tavallisten” ei-saksalaisten holokaustin toteutta-jien vaiheista on edelleen suhteellisen vähän tutki-musta, ja heidän osuudestaan juutalaisten tuhoami-nessa on Itä-Euroopassa kiistelty paljon. Sikäläinen historiankirjoitus on monesti tulkinnut paikallisen väestön toimineen pakon edessä ja ”vain totelleen” saksalaisten käskyjä. Teoksen epilogissa mainitaan valokuvassa näkyvät kengät kuin muistutukseksi siitä, että holokaustilla on myös esineellinen – ja esineiden kierrätyksen kautta talouteen liittyvä – ulottuvuus.

Kokonaisuutena *Rotko* on lukemisen arvoi-nen teos, joka osoittaa, miten yksittäistapausta voidaan kontekstualisoida monelta näkökannalta – Bahtin sanoisi ehkä ”moniäänisesti” – kuvien, muun esineistön, virallisten raporttien, haastat-telujen, oikeudenkäyntiasiakirjojen ja monien muiden aineistojen kautta. Kuten aiemmassa

tuotannossaan, *Rotkossakin* Lower osoittaa, että kelpo tutkimus voi olla myös kelpo lukukokemus. Toisaalta tutkimuksen yksityiskohdista ja aiem-masta tutkimuksesta kiinnostunut lukija joutuu pettymään. Lukijalle ei kerrota arkistotutkimuksen tai dokumenttien yksityiskohtia, eikä Lower käy keskustelua aiemman tutkimuksen kanssa. Tämä tekee teoksesta tieteen popularisointia, mikä ei tarkoita, että *Rotko* olisi huonoa historiaa. Itselleni teos tuo mieleen sukupolvea Loweria vanhemman historioitsijan, Natalie Z. Davisin, teokset.

Suomennos on onnistunut, ja myös ukrainalai-set paikan- ja henkilönnimet on lähes poikkeuksetta translitteroitu oikein, mitä ei voi sanoa kaikista suo-mennoksista. Sivun 128 ”Rovno” on kuitenkin Rivne (Rowno oli paikan saksankielinen nimi) ja sivun 132 ”Mikola Makarevitš” Mykola Makarevytš. Heprean- ja jiddišinkielisten nimien translitterointi on ollut haasteellisempaa.

Loppuhuomautus: En allekirjoittaisi väitettä (s. 68), että Espanja osallistui operaatio Barbarossaan. Saksan riveissä palveli kyllä espanjalaisvapaa-ehtoisten niin sanottu sininen divisioona ja Espan-jan johto tunsu sympatiaa Hitleriä kohtaan, mutta muodollisesti Espanja oli puolueeton.

Teuvo Laitila, dos.

Uskontotieteen ja ortodoksisen kirkkohisto-rian yliopistonlehtori
Itä-Suomen yliopisto

JOBST RELLER

Die Anfänge der evangelischen
Militärseelsorge und Soldatenfrömmigkeit.
2. painos. Berliini: Miles-Verlag 2021. 316 s.

Arvioitavana oleva sotilaspastori ja tutkija Jobst Rellerin kirja täyttää ansiokkaasti merkittävän aukon tutkimuskirjallisuudessa. Evankelisen soti-lassielunhoidon alkuvaiheista ei nimittäin ole tähän mennessä ilmestynyt kattavaa tutkimusta. Syykin on selvä. Reformaation aikakaudella ja sen jälkeen oli runsaasti sotaa käyviä osapuolia ja armeijoita, joiden sotilassielunhoidon selvittäminen on laaja tehtävä. Materiaalia on runsaasti eri lähteissä ja

sekundaarikirjallisuudessa. Reller kokoaa tätä tietoa yhteen.

Rellerin tutkimuksen ajallinen jänne ulottuu 1500-luvun talonpoikaissodista 1600-luvulle ja kolmikymmenvuotisen sodan sotilaspappeihin. Tarkasteltavina ovat eri reformaattorien, kuten Martti Lutherin ja monien reformoitujen teologiien, ajattelu sekä myöhemmät sotilassielunhoidon käytännön ratkaisut niin Ruotsissa kuin hugenottisodissa ja Alankomaiden vapaussodassa. Lopuksi Reller kuva lyhyesti sotilaspappien roolia ja tehtäviä kolmikymmenvuotisen sodan eri osapuolten armeijoissa.

Rellerin tutkimus on julkaistu kahdessa vaiheessa. Ensimmäinen laitos vuodelta 2019 käsitteli evankelisen sotilassielunhoidon alkuvaiheita. Yli 100 sivua laajempi ja nyt tarkasteltavana oleva editio (2021) sisältää runsaasti lisämateriaalia ja esimerkkejä sotilaiden hengellisestä elämästä, jota koskevaa tietoa Reller on koonnut eri lähteistä.

Rellerin teoksen sisältämän runsaan materiaalin ja lähdeviitteiden avulla on mahdollista päästä selvittämään myös Ruotsin ja sen Itämaan, Suomen, joukkojen sotilassielunhoitoa 1600-luvun sodissa. Täydennystä Rellerin kirjan tuomaan perustaan tarjoavat esimerkiksi Detlev Pleissin arkistotutkimukset erityisesti Savon rykmentin sotilaista vuosien 1630–1650 Saksassa koskien myös rykmentin hengellistä elämää.

Sotaväen organisoituminen tapahtui uuden ajan taitteessa kahta väylää, vapaita kiertäviä palkkasotilaita ja palvelukseen velvoitettuja hallitsijan alamaisia rekrytoimalla. Sotilassielunhoitaja saattoi olla aluksi sotaväen päällikön seurueeseen kuulunut yksityinen kappalainen tai hovirippi-isä, jolle oli uskottu sakramenttien hoitaminen. Tämän alun myötä sotilassielunhoidon tarve tuli ilmeiseksi, ja se organisoitiin omine tehtävineen.

Varhaisena esimerkkinä on berniläinen Dietbold Baselwind, joka toimi merkittävässä roolissa sotilaspappina Laupenin taistelussa 1329. Braunschweigin herttuat ottivat mukaan vuoden 1431 sotaretkelle husilaisia vastaan neljästä viiteen oppinutta pappia, joiden tehtävänä oli saarnata uskon sanomaa. Herttuat vaativat, että sotilaat ripittäytyvät ja käyvät ehtoollisella ennen taistelua ja käyttäytyvät jumalisesti.

Sveitsiläisten esikuvien mukaan keisari Maksimilian I:n armeijan komentaja Braunschweig-

Calenbergin herttua Erich vanhempi laati vuonna 1508 ohjesäännön, jonka vuoden 1526 laitoksessa ”Teutsche Kriegsordnung” mainitaan ”Feldcaplan”. Siitä tuli esikuva myöhemmälle traditiolle.

Talonpoikaissodissa (1524–1525) saattoi esiintyä karismaattista tai institutionaalista sotilassielunhoitoa. Ensin mainitussa tapauksessa paikallinen pappi lähti spontaanisti talonpoikaisjoukon mukaan. Evankelinen saarna ja kristityn vapaus saattoivat tulkittuina antaa perusteen sosiaaliselle vallankumoukselle. Myös institutionaalinen sotilassielunhoito esiintyi ensimmäistä kertaa talonpoikaissodissa zürichiläisen reformaattorin Ulrich Zwinglin toiminnassa.

Martti Luther pohti sotilaiden evankelista opettamista vastauksessaan saksilaisen ratsuväen johtajan Assa von Crammin kirjeeseen, jossa tämä toi esiin kokemansa ristiriidan sotiluuden ja evankelisena kristittynä elämisen välillä ja epäili, voiko sotilas tulla autuaaksi. Luther vastasi tähän kysymykseen oikeutetun sodan tapauksessa myönteisesti. Hän muotoili malliksi sotilaille pidettävän kehotuspuheen ja rukoushetken. Tämä oli alkuna evankeliselle sotilaiden hartaus- ja rukouskirjallisuudelle. Fronsberger liitti Lutherin kehotuksen ja rukouksen Geistliche Kriegs Ordnungiinsa, ja Johannes Botvidi otti ne ruotsiksi käännettyinä sotilaan rukouskirjaan vuonna 1629.

Evankelinen sotilassielunhoito esiintyy institutionaalisessa muodossa ensimmäistä kertaa laajasti vuodesta 1527 lähtien reformaation omaksuneen kuningas Kustaa Vaasan Ruotsissa. Hänen vahvistamisensa meriartikloissa vuodelta 1535 säädetään sotilassielunhoidosta sotalaivoilla. Seuraavilla vuosikymmenillä sama toteutuu myös armeijassa. Reller antaa esimerkkejä Schmalkaldenin liitossa ja samannimisessä sodassa esiin tulevasta sotilassielunhoidosta.

Kirjan neljännessä luvussa Reller tarkastelee keisarillisen (katolisen) sota oikeuden käsikirjaan eri tahoilta koottua eettis-teologista aineista, joka oli tarkoitettu sotilaiden kasvatukseen ja vaikutti myös luterilaisten sotilaiden opetukseen. Vaikutteet ovat siis kulkeneet tunnustusrajojen ylitse.

Reller laajentaa tarkastelun reformoituun sotilassielunhoitoon käsitellessään ranskalaisten hugenottien sotaa ja hollantilaisten vapaustaistelua

Moritz Oranialaisen (1567–1625) johdolla Habsburgien monarkiaa vastaan. Ensin kyse oli karismaattisesta sotilassielunhoidosta, joka sittemmin sai institutionaalisen muodon evankelis-reformoidussa kirkossa.

Kirjan päättää Suomen kirkkohistorian kannalta kiinnostava luku institutionaalista sotilassielunhoidosta 30-vuotisessa sodassa ruotsalaisten joukkojen keskuudessa Kustaa II Adolfin vuonna 1619 laatimien sota-artiklojen perusteella. Tämä järjestys omaksuttiin myös Tanskassa, Englannissa, Skotlannissa ja Brandenburg-Preussissa. Siten Ruotsi-Suomen sotilassielunhoidon organisaatio oli mallina laajasti Pohjois-Euroopassa. Kyseinen järjestys kiinnittää huomiota siviili- ja sotilassuurakunnan suhteeseen, samoin sotilaskomentajan rooliin kirkollisesta näkökulmasta. Sotilaskomentajat olivat toisinaan miehitetyn alueen kuvernöörejä ja siten hallitsijan asemassa alueellaan ja ratkaisivat myös kirkollisia kysymyksiä. Sotilassielunhoidon itsenäiset konsistoriaaliset elementit saattoivat olla vallitsevia suhteessa siviilipiispan johtamaan hiippakuntaan.

Jobst Rellerin kirja on tärkeä apu sotilassielunhoidon tutkimuksessa, niin kirkkohistorian kuin systemaattisen teologian ja kirkko-oikeudenkin kannalta. Tutkimuksen yksityiskohtien runsautta kuvaa kahdelle palstalle ladottu kymmenen sivun laajuinen henkilönnimirekisteri. Paikannimiäkin on viisi sivua.

Jobst Reller toimii Panssarikoulun (Panzerlehrbrigade 9) sotilaspappina Münsterissä. Hän on väitellyt vuonna 1994 syyriankielisestä käsikirjoituksesta Jouko Martikaisen johdolla Göttingenissä.

Pekka Särkiö, dos.
Kenttäpiispa
Puolustusvoimat

ARTO ANTTURI, SAMMELI JUNTUNEN, REETTA KALTEENMÄKI, VELI-MATTI KÄRKKÄINEN & TIMO PÖYHÖNEN

Jokin meitä yhdistää: Näky kansankirkon jälkeisestä kirkosta. Kirjapaja 2021. 96 s.

AULIKKI MÄKINEN (TOIM.)

Tulevaisuuden sanat: Kirkko kolmannella vuosituhanella. Kirjapaja 2021. 170 s.

On osuva ajankuva, että samalta kustantajalta ilmestyy lähes samanaikaisesti kaksi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulevaisuutta tähyvää ja kirkkopopin perusteita pohtivaa artikkelikokoelmaa. 2020-luvun alku on monin tavoin sopiva ajankohta kirkolliseen itsetutkiskeluun. Yhtäältä koronapandemia on pakottanut hyvin nopeisiin toimintakulttuuriin muutoksiin, joiden vaikutukset saattavat jäädä pysyviksi: mitä on esimerkiksi olla jumalanpalvelusta viettävä kirkko tilanteessa, jossa yhteiset kokoontumiset eivät ole mahdollisia? Toisaalta elämme uskonnollista murosakaa, sillä uusimmat tutkimustulokset osoittavat suomalaisen uskonnollisuuden muutosprosessien vääjäämättömän suunnan. Kirkon tutkimuskeskus julkaisi syksyllä 2020 niin sanotun kirkon nelivuotisraportin, ja tällä kertaa kyselydata osoitti selvemmin kuin koskaan aiemmin, että nuoremmissa ikäluokissa perinteiset kirkkoon kuulumisen mallit ovat hapertumassa. Vallitseviksi trendeiksi nousevat uskonnottomuus ja sen ohessa myös erilaisille vaikutteille avoin ”etsijyys”. Tuloksissa näkyvät jo pitkään tunnistetut ilmiöt eli uskonnon notkistuminen ja henkisyden korostuminen.

Paljon on puhuttu siitä, miten koronakriisi on sosiaalisen median myötävaikutuksella vahvistanut polarisaatioita ja jakolinjoja. Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että kirkkopoliittisesti arvioiden Kirjapajan kahta uutuutta voi tarkastella vastakkaisiin suuntiin viittovina puheenvuoroina – vai olisiko sitenkin parempi todeta, että ne täydentävät toisiaan? Sen voi jokainen arvioida itse, mutta omassa luennessani kirjat kulkevat hyvin erilaista tulevaisuuden kirkkoa kohti.

Huomionarvoinen detalji on, että kansien välistä löytyy useammankin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokousedustajan artikkeleita. Näin ollen kirjat antavat myös näkökulmaa kirkon